

Épp az utolsó években kezd egyre jobban kiderülni, hogy absztrakt racionalizmusuk (amelyben egyesek szemünk előtt válságba került modern ipari társadalmak sajátos tükröződését kezdik felismerni), egyáltalán nem annyira „egzakt”, mint kezdetben látszott. És akik szeretik mondanivalójukat divatos köntösbe öltöztetni, azoknak (párizsi divatlevélírónak csapva fel) azt is elárulhatom, hogy épp az egykori új irodalomtudomány legjobbjai, élükön a most tavasszal elhunyt Roland Barthes-tal az utóbbi években a strukturalista és hasonló kísérletek matematikája helyett az olvasás gyönyörűségéről, esztétikájáról, sőt eroszáról beszélnek, s ezzel együtt az esszé kötetlenebb megközelítési módjait rehabilitálják. Köszönöm nekik, hogy megfrissült szemekkel olvashattam újra Bóka tanulmányait.

BARÓTI DEZSŐ

„ . . . LOBOGJON AZ ÉGIG SZELLEM ÉS SZERELEM . . . ”

KÉTFÉLE SZEREPVÁLLALÁS EGYSÉGE:
JÓZSEF ATTILA PARAFRÁZISOK BABITS KÖLTÉSZETÉBEN

– oly mindegy volt neki! tudta,
balga az emberi faj, nem nyughat, elrontja a jót is,
százakon át épít, s egy gyermeki civakodásért
újra ledönt mindent; sürgősebb néki keserves
jussa a bandáknak, mint hogy kiviruljon a föld és
a konok isteneket vakítva lobogjon az égig
szellem és szerelem – jól tudta ezt a hegyi hírnök

Babits Mihály: *Mint különös hírnemő . . .*

I.

Babits Mihály és József Attila ellentéte – költői és emberi ellentéte – tény. „Voltak írók, kikről személyes okok gátoltak, hogy írjak. József Attila szegény maga tette ezt számomra nehezzé.” – emlékezik a tagadhatatlanra Babits 1941-ben, *Írók két háború közt*¹ című írásában. Tény a József Attila-i engesztelés is:²

Most már értelek.
Pörös felek
szembenálltunk, de te szintén
más ügyben, más talaj felett
tanúskodtál, mint én.

S még egyértelműbben a kézirat hátsó lapján:

Műved enyém is! Most már féltelek.
Éltem azóta, most már értelek.
Mit érsz vele?

József Attila tapasztalatlansága, mindent-akarása és félreértései; Babits Mihály beteges érzékenysége, hiúságba hajló önvédelme – ezek táplálták haragjukat, ezek a forrásai a halálukat követő évtizedekben folyóvá duzzadt hajdani pletykapatakocskáknak. Hiába a tisztázó jószándék, hiába a kurátortárs, Basch Lóránt igyekezete már 1938-ban a *Magyar Világ*,³ s József Attila-levelekkel bizonyító tanulmánya, az *Egy literáris pör története* 1959-ben az *Irodalomtörténet* hasábjain,⁴ s úgy tűnik: hiába József Attila-kutatók sokaságának, írók seregének bizonyítása, bizonykodása is, a pletyka tovább él. Pedig Illyés

¹József Attila a kortársak szemében, Össz.: Bokor László In: *Kritika*, 1974/8. 17.

²JAÖM II. 123–4.; 409–10.

³Faragó László Pál: *Felelős-e a Baumgarten kuratórium József Attila haláláért?* – Interjú Basch Lóránt dr.-ral – In: *Magyar Világ*, 1938. jan. 12. Újra: *Kritika* 1973/11. 9.

⁴It, 1959. 419–21.

Gyula siratójában⁵ már benne volt a felmentő és súlyosbító ítélet, nem Babits, de valamennyi kortársáért, kortársa ellen: „Minden halál vád az élők ellen, akik még bírják az életet.”

Az ellenérveket, Babits és József Attila egymást-értésének érveit szeretnénk itt kiegészíteni a filológia érveivel a futó áttekintés után. Az áttekintést kezdjük Basch Lóránt – már említett – 1938-as érvelésével:

„... a díjak elosztása szavazás útján történik, a kuratórium tagjai közül – Babits Mihály hangsúlyozott pártfogása ellenére – akadtak szavazók, akik nem járultak hozzá... .

– A magyar irodalmi élet jelentős tagjai azzal vádolják Babits Mihályt, hogy az ön állításával éppen ellenkezően, *nem pártolta* a kitűnő költőt.

– Aki Babits Mihály felfogását ily kicsinyesnek képzei, *azt sürgősen fel kell világosítanom tévedéséről.*

Babits évek óta ezerszámra olvassa el a kezdő költők verseit, hogy a háború előttihez hasonló Nyugat-generációt teremtsen. Képtelenség tehát éppen róla azt állítani, hogy ezt a nagyszerű költőtehetséget mellőzni akarta volna. Sőt két éven át 1000–1000 pengőt kapott József Attila annak ellenére, hogy egy kissé túl erélyes és igazságtalan cikkben támadta Babitsot... .”

Basch Lóránt közléseit szerkesztői-közéletvői óvatosság kísérte, s csak a Magyar Világ interjúját a Kritikában újraközlő B[okor] L[ászló] említi meg a Nyugat-főmunkatárs, majd szerkesztő Fenyő Miksa nevét, akinek osztálykorlátai (a Gyár-
iparosok Országos Szövetsége elnöke volt!) függőségi viszony okán Babits Mihály ítéletét, lehetőségeit befolyásolták – más – ügyekben is –, hiszen maga Fenyő Miksa dicsekszik el avval, hogyan mentette meg Babitsot a Tanácsköztársaság bukása után a rendőri felügyelettől, s „emelte” a Nyugat szerkesztőjévé,⁶ hát hogyne óvta volna szerkesztőtársát a *Proletárdalt* író József Attilától!... Illő hát, hogy ideidézzük az elfogulat-

⁵ Nyugat, 1937. dec. Újra: mint 1. sz. jegyzet, 13.

⁶ *Feljegyzések és levelek a Nyugatról* Bp. 1975. 188–9. (Sajtó a. r., bev., és jegyz.: Vezér Erzsébet)

lanabb – vagy éppen elfogultabb? – Bóka László emlékezését is:⁷

„A tanúk hallgatnak.

Babits írt volna róla, ha roppant életerejét le nem gyűrte volna az elviselhetetlen korszellem. Egyszer betegágya mellett ifjú tisztelői József Attilát kisebbítették. Szegény költők és szegény esztéták voltak, nem hozhattak csodadoktort, nem önthették lába elé Dárius kincsét, hát úgy gondolták, talán enyhítik emberfeletti fájdalmát, ha azt szidják, ki megbántotta Babitsot. Babits sokáig némán hallgatta okoskodásukat. Aztán felemelte elkínzott fejét, s hangtalan hangján közbeszólt: 'Nagy költő volt.' Babits Mihályt meg lehetett sebezni, de igazságérzetét, páratlan ízlését semmiféle sebláz sem tévesztette meg.”

Bóka Lászlóét kövesse Zelk Zoltán vallomása:⁸

„... Babits túlérzékeny ember volt. Legalább olyan érzékeny, mint József Attila. S József Attila egy ifjúkori, szerintem meggondolatlan pamfletjével megbántotta Babitsot. Babits Mihályt én annyira szeretem, hogy vissza-visszatérő álmaimban élőnek látom, aki szerkeszti a meg nem jelenő Nyugatot, s nekem nincs egyéb vágyam, mint elmenni hozzá, s kéziratot vinni e meg nem jelenő Nyugatnak. Mégis azt kell mondanom, hogy Babits lehetett volna nagylelkűbb, megbocsátóbb. Úgy látszik, nem tudott az lenni. De amikor valaki azt hitte, hogy hízeleg azzal a már halálosan beteg Babitsnak, hogy József Attilát szidalmazza, Babits azt felelte: Nincs igaza, József Attila nagy költő. S József Attila is, mikor egyszer megkérdezték tőle, szerinte melyik a legnagyobb magyar vers, azt felelte: Babits Mihály Mint különös hírmondó című verse.”

– S itt megszakíthatnánk érvelésünket, de hátravan még Illyés Gyula véleménye,⁹ mely filológiai vizsgálatunk irányába mutat, megkönnyítvén, ha nem megszüntetve mindjárt a könnyen „túl merész”-nek bélyegezhető vizsgálat ódiúmat, amivel József Attila-parafrázisokra ismerünk Babits Mihály költészetében:

⁷ Bóka László: *József Attila. Esszé és vallomás* In: B. L.: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1966. 131 2.

⁸ Keres Emil: „*Reménykedem és rettegek*” *Interjú Zelk Zoltánnal* (Tv-interjú) In: *Kritika*, 1975. 11. p. 4–5.

⁹ Héra Zoltán: *Nemzedékek az irodalomban. Interjú Illyés Gyulával*, In: I. Gy.: *Iránytűvel* II. Bp. 1975. 713–4.

„... amikor az úgynevezett népiek feltűntek, a még működő *Nyugat*-beli költőknek a líráján pontosan ki lehetett mutatni az utánuk következő nemzedéknek a hatását, ha ugyan erre a jelenségre a hatás szó az igaz, hiszen ez valami lebecsülést is jelent. Olyan hatásra gondolok, amely előfeltétele a jó irodalomnak, biztosítja a szerves fejlődést... Babits, a szinte hírhedetten legkitűnőbb formaművész is számolt az új vívmányokkal. Életének második felében mintegy zakatolóvá tette a verset, hogy mélyebb emberi hitelt adjon neki. És József Attila is visszahatott, talán még Kosztolányira is, aki őt igen sokra értékelte. Nincs hát egyéni kor szerint szétválasztható irodalom, hanem csak egy óriás folyam, ahol kölcsönös hatások vannak. Az az egészséges tulajdonképpen, ha valaki átveszi az eredményeket, azokhoz hozzátesz, és így adja tovább. Így alakultak ki a nagy irodalmak, ilyen volt a magyar irodalomnak minden nagy korszaka...”

Illyés, Zelk, Bóka László mellett mások is¹⁰ hasonlóan emlékeznek meg Babitsról. Olyanok, akiket a Babits és József Attila közötti ellentét távolról sem, áttételesen sem érintett. Ellenkező és számottevő közlés Kodolányi Jánosé:¹¹

„... elkövette azt a ballépést, hogy egy kamaszosan nyers, gunyoros brosúrában ízekre szedte Babits Mihályt. Ezzel azután valóságos szentségtörést követett el a *Nyugat*, a *Baumgarten-alapítvány* s a hozzátartozó klikkel szemben, Babits, a nagy költő, bizonyára nem vette volna szívére a nyegle s igazságtalan írásművet – bár beteges hiúságát mindenki ismeri –, ha hódolóinak, hízelgőinek és haszonlesőinek helyette is felháborodó, zúgó darázsraja fel nem bőszi. Esztendők következtek, amikor hiába volt volt József Attila költészetének egyre tisztuló, egyre mélyülő, egyre tragikusabb kibontakozása, hiába a lassan-lassan köréje gyűlt jobbak elismerése, közbenjárása, a sötét, feneketlen nyomor és agyonhallgatás kilátástalanságát nem enyhítette, nemhogy *Baumgarten-díj*, de még segély sem... József Attila életének ezt a fejezetét különösképpen ismerem, mert akkoriban magam is éppen akkortájt írtam néhány polemizáló cikket Babits Mihálynak a *Nyugat*-ban megjelent cikkei ellen. El kellett mennem Basch Lorándhoz, a *Baumgarten*-alapítvány másik kurátorához, ott tudtam meg, hogy ugyanazt a szentségtörést követtem el, amit József Attila. Ott tudtam meg, hogy Attilának bocsánatkérő levelet kellett írnia Babitshoz...”

¹⁰ Hajnal Anna és Major Tamás például:

¹¹ Kodolányi János: *József Attila*. In: K. J.: *Visszapillantó tükör*, Bp. 1968. 332–4.

– A levél ismeretében és Kodolányi János egy másik közlése¹² alapján egyértelmű, hogy emlékezete játéka és az eredetileg is hallomásból szerzett értesülés okán tévedett, maga sérelmeit vetítette József Attilára:

„Basch Loránd, a Baumgarten-díj másik kurátora, mellettem foglalt állást. Egyszer meghívott régiségekkel, miseruhákkal, feszületekkel, angyalokkal, szentekkel s szép festményekkel zsúfolt tömött lakására, szívesen fogadott, tán egy órát beszélgetett velem, azonban találkozásunknak annyi eredménye sem lett, hogy a legkisebb segélyösszeget folyósították volna. Babits megostromolásában Németh László járt elől... (Nem kaptam díjat 1937-ig, amikor... , többé nem térhetett ki Babits sem a díj megítélése elől. Csaknem hajszálíg olyan volt a helyzetem ezen a téren, mint József Attiláé.)”

II.

Érvek-ellenérvek sorakoztatása után következnek a filológiai vizsgálat:

A József Attila – parafrázisok jelentkezése Babits költészetében korántsem korlátozódik a *Hátrahagyott versek* éveire; már „kiegyezésük” idején, a 30-as évek elején tapasztalhatjuk fölbukkanásukat. Egyértelmű a parafrázis Babits *Füst és korom közül* című versében például:

Híg madarak szárnya hull szememre:
hull a híg, lágy, loncsos, langyos korom.

Csakhogy ez jelzőivel éppen a József Attila-i *A város peremjének* ellentétére váltott képiség:

A város peremén, ahol élek,
beomló alkonyokon
mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom,
s lerakódik, mint *guanó*,
keményen, vastagon.

¹² Kodolányi János: *Móricz Zsigmond*, In: K. J.: *Visszapillantó tükör* – i. m. – 123.

Felelet lenne talán Babits verse József Attila kimondott, kimondatlan vádjaira? Hiszen:

Füst és korom, a Vád
feje körül, aki fáklyával megy
ilyen fulladt, szűk pincéken át.

– kapjuk a „füst és korom” megfejtését; s a városszél helyén, ahol munkások kormos, nagy szíve, mint a füstjében megfulladó nap – itt fulladt, szűk pince csak, s az üzemek fölé emelt szív helyén is csupán a vivőjét fojtó-kormozó fáklya, fénytelen. „Megbékélés” előtti lenne talán a babitsi vers? Csak találgatunk. A parafrázis, mégis: egyértelmű és nyilvánvaló.

Babits hátrahagyott verseiben több helyütt is József Attila hangja üti meg fülünket. Elsőnek mindjárt az Arany János öregkori lírájára emlékeztető *Tizenhárom párvers* utolsó, ráadás-szakaszában.

. . . aki nem szeret, annak jó lesz így is,
és aki szeret, annak jó lesz így is . . .

Ez pedig egyértelműen József Attila *Két hexameterének* végső lemondást, végső bölcsességet sugalló dialektikája:

Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgysis!
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgysis.

A Hajnali szürkület első két „tétele” pedig József Attila komor városi és faluk meghitt csendjét sugalló babitsi lelemény. Az első „tétel”:

. . . vagy mint hosszú jajszó
fütyü sivít
a szomszéd pályaudvarról, homályos
harcjél,
üzenet a ködben, amelyre válasz
nem felel . . .

egyszerre idézi fel a *Külvárosi éj* vonatfütytét, homályban motozó nedvességét és József Attila *Eszméletének* vasútszomszédságát:

Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben . . .

A második „tétel” meg mintha József Attila eső-verseit folytatná, az azokból származó jelentéstartalmakkal, de egyúttal a csöndalkotással felidézi a József Attila-i *Falu* és a *Ritkás erdő alatti* táj „idilli” realizmusát. Szól pedig Babits versének részlete ekként:

Máskülönben csak a csorgó
alatt muzsikál a hordó.
Sem emberszó, sem állathang,
ló sem nyerít, eb sem vakkant.

Mintha csak József Attila *Ritkás erdő alattja* közvetlen előzménye lenne:

Magos muharban hasán horkol
odvas dorong, a végén gomba.
Nézi teltkeblű öreg hordó;
puha moha meg zsiros donga.

és ugyanaz a szótlan-szavú József Attila-i csend a Babits Mihályé, mint amit

Fontolni lehet, nem hallani.
Nincs, csak a csendje.

S ahogy földerül az értelem,
megérti, hogy itt más szó
nem eshetett, mint ami dereng:
eke és ásó.

Szó, mert velük szólal a paraszt
napnak, esőnek, földnek.
Szó, mint szóval mondom én el azt
gondos időnek.

Szó, mint csecsemőnek a mosoly.
 Veregetés a lónak.
 Szó. De tiszta értelmű, komoly
 tagja a szónak . . .

a meghitt és elesett *Faluban*.

Hát ennyi az, amennyire ráakadhatunk Babits Mihály költészetében a József Attila-i líra, a József Attila-i teljességre-törekvés megértése- és átvállalásaként. S talán még az a *Hátrahagyott versek* élére került címtelen töredék, ami mintha a József Attila-i verses megkövetés válasza volna. Íme, a már idézett József Attila sorok; és hozzájuk a kései Babits-válasz:

Műved enyém is! Most már féltelek.
 Éltem azóta, most már értelek.
 Mit érsz vele?

– kérdezi József Attila, és halálon túlmutat Babits válasza:

Be jó, hogy messze voltam
 s úgy fáj, hogy messze voltam,
 olyan nehéz a szívem.
 A halottak beszélnek:
 mi lenne, ha értenélek?
 Olyan nehéz a szívem . . .

ÍZES MIHÁLY